

A mágikus test. Egészség és gyógyítás az ókori Egyiptomban (Szeged, 2014. május 9. – 2014. december 31.)Forgatókönyv.

The magic body. Health and healing in ancient Egypt. (Szeged, 9th May to 31st Dec. 2014). Exhibition script.

Gyóry Hedvig PhD
Szépművészeti Múzeum
hedvig.gyory@szepmuveszeti.hu

Initially submitted March 20, 2017; accepted for publication April 7, 2017

Abstract

In 2014 the Fekete-ház, Szeged, housed an interactive exhibition about the ancient Egyptian medicine on the first floor. It was part of an exhibition series of the Móra Ferenc Múzeum on ancient Egyptian culture and aimed to present not only the knowledge we learned about this topic but give the impression of the erstwhile everyday life from this point of view. Thus the pharaonic unit was divided into two: the waiting room and the consulting room.

The first one had six panels about the health care (Periods and the human body / nutrition / hygiene) and about the treatment of the patient (diseases / rational medicine / healing magic) with educational panels at the narrower sides of the room containing prescriptions to fill in the determinatives of the materia medica, and reconstructed tactile objects and odoriferous powders. So that the „patients” could orientate physically and intellectually before meeting the physician(’s voice).

The consulting room had a reconstructed chair and bed where he/she could listen to the treatment according to the chosen paragraph of the Smith or Ebers papyrus. The hieratic text was projected on the wall so that the quotations and the explanations were clearly separated.

The script starts with the concept, the structure, then gives the list of objects, reconstructions, installations, photos and the various labels, and ends with some notes from the guest book.

Keywords: Egypt, pharaohs age, illness, medicine, magic, nutrition, hygiene, exhibition, waiting room, surgery

Kulcsszavak: Egyiptom, fáraók kora, betegség, orvoslás, mágia, táplálkozás, higiéné, kiállítás, váróterem, rendelő.

A kiállítás Fogas Ottó múzeumigazgató felkérésére jött létre, a szegedi Móra Ferenc Múzeum nagyszabású egyiptomi „A fáraók Egyiptoma” kiállítás-sorozatának a részeként. Ez három helyszínt foglalt magában: a Kass Galériát, a Móra Ferenc Múzeumot és a Fekete Házat. A Kass Galériában az egyiptomi sírkultusz és túlvilági elképzelések kerültek bemutatásra, a Móra Ferenc Múzeumban az istenek világa, a hétköznapok és az ünnepek, a Fekete Házban

pedig a mumifikálás, az egyiptomi írás és az orvoslás. Ez utóbbi az emelet két termében nyert elhelyezést. Az orvostörténeti kiállítás koncepcióját a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum akkori főigazgatójával, Varga Benedekkel együtt dolgoztuk ki, akivel a rendezés folyamán is együttműködtünk.

dr. Győry Hedvig a kiállítás kurátora

I. Koncepció

A kiállítás nem egyszerűen az egyiptomi orvoslásról alkotott akadémiai tudás tárgyakkal történő illusztratív, háromdimenziós képeskönyvszerű bemutatását célozza, hanem különböző tematikai egységek kijelölésével azok közös halmazában, metszéspontjaiban tűnik fel az egyiptomi medicina tárgyköre. Nem csak arra keressük a választ, hogy hogyan gyógyítottak, hanem arra is, hogy hogyan éltek, mennyire lehettek egészségesek, milyen betegségek sújtották őket, és hogyan épült fel tudásuk, milyen szellemi és technikai területekkel függött össze, hogyan hagyományozták a tudást, és mit jelentett az egészséges test szépsége a számukra?

A kiállítás több szintű, összetett narratívákkal dolgozik (a befogadás szintjei, és a tematikai mondanivaló mélysége felől egyaránt). Az önreflexivitás érdekében érzékelteti a konfrontálódó tudományos magyarázatokat és bizonytalanságokat, az egyiptológia folyamatos változásait. A kiállításnak a szó köznapi értelmében szépnek kell lennie, igényes, alaposan és részletesen kidolgozott, kiértelmezett és a kiállítás minden elemében érvényesített vizuális kultúrát kell megjelenítenie, a műtárgyak bemutatása, a szövegek prezentálása tekintetében egyaránt.

Célunk, hogy a téma ne régiségével tűnjön fel, függetlenül attól, hogy a bemutatandó műtárgyak milyen idősök. Semmiképpen se avíttanak, ósdi és távolinak látszók. Ellenkezőleg: az interpretációs környezetnek (installációk, narratívák, önreflexív magyarázatok, az egyiptomi civilizáció kontextusai, színek, rajzok, motívumok stb.) éppen az egyiptomi világ modernségét, újszerű vívmányait, látásmódját és gondolkodását kell tudnia érzékeltetni. Bármennyire nehéz feladat is ez, a kiállítás egyik alapmotívumává ezt kell emelni. Mindennek tere ott nyílik, ha az installációkban és a narratívákban érzékeltetjük, hogy milyen sorsdöntő változásokat produkált Egyiptom ahhoz, hogy a kései neolitik kultúrából kilépve egy modern civilizáció alapjait vesse meg.

Korszakhatár: Ahhoz, hogy az egyiptomi világ modern mivoltát érzékeltetni tudjuk, illetve, ahhoz, hogy a belső fejlődés évezredeit bemutathassuk az Óbirodalomnál érdemes a kezdő korszakhatárt meghúzni. Az itt induló első nagy egység a nagy sándori hódítással ér véget, mely után a minőségében és formájában is átalakult egyiptomi kultúra az orvoslás tekintetében is új korszakot képez. Ez a második nagy egység a Ptolemaioszok korát és a római kort foglalja magában. Természetesen az új korszaknak megvannak az egyiptomi kultúrán belüli gyökerei is, éppen ezért, ez az egység a későkor ezirányú kezdeményezéseit is magában foglalja.

A jelen forgatókönyv a fáraókor orvoslást bemutató teremre korlátozódik.

II. Bemutató módja

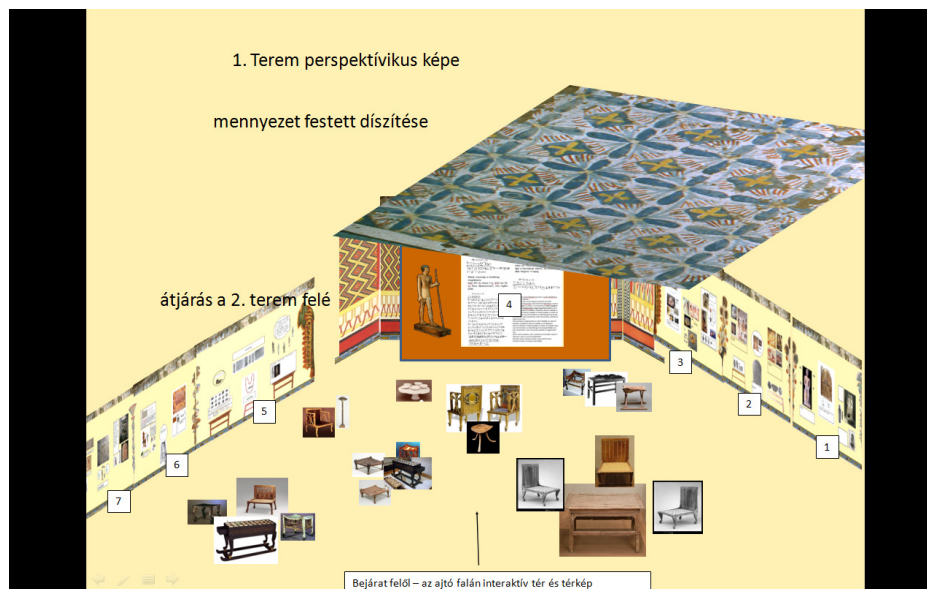
A bemutatásnál fontosnak tartottuk, hogy a tudományos, szakmai jelleg mellett élményt nyújtó aktív látogatásban legyen részük az érdeklődőknek. Ezt az ókori egyiptomi világot idéző környezettel, eredeti tárgyakkal, modern istallációkkal, szakszerű ismeretek közérthető magyarázataival és élményt nyújtó interaktív múzeumpedagógiai egységekkel kívántuk elérni. Így született meg a résztvevő látogatás gondolata. A kiállításnak ez a terme képzeletben a múltba repíti vissza a látogatókat, akiket a kiállítás aktív résztvevőiknek tekint: óegyiptomi orvosi vizsgálatra jöttek. A terem ennek megfelelően két egységre oszlik: váróterem és a középső fallal leválasztott orvosi rendelő, amit vizsgálónak nevezünk egy esetleges félreértést megelőzendő.

Vizsgáló

A fallal elválasztott teremrészben óegyiptomi orvosi vizsgálaton esnek át a látogatók. A rekonstruált rendelőben ágyra fekszenek, vagy székre ülnek a vizsgálat idejére. Az orvos személyével nem találkoznak (csak kivetített képével), de hallják, amint motoszkál, irányítja, mit tegyenek, és mit talál a könyveiben. Közben a páciensnek elmagyarázza a hallott tünetek értelmét, és az azok alapján kialakított diagnózist, valamint terápiát is javasol. A páciens ez alatt a falra nézve, az ókori egyiptomi leírást olvashatja, és a nagyítóval jelzett részeken követheti, hogy a hieratikus feliratban éppen hol tart a vizsgálat, ill. mi az, ami modern szöveg.

Váróterem

Míthogy a rendelőben egyszerre csak egy páciens tud az orvos megvizsgálni, a többiek a váróteremben várják, hogy sorra kerüljenek. Közben megtekinthetik a falakon elhelyezett képeket, ill. a vitrinekben bemutatott tárgyakat. A terem egyik oldalán az emberek egészségét fenntartó, életmódbeli elemeket emeltük ki, vele szemben viszont a másik falon a beteg emberekkel kapcsolatos ismereteinket mutattuk be. A tartalmi egységeket a korabeli belső díszítéseket (pálcikatagos vagy lótuszmintás sáv) mintául véve kötöttük össze, és az ókori Egyiptomban szokásos, nagyméretű, álló virágcsokrokat imitáló rajzokkal választottuk szét. Eredetileg a helyiség középső sávjába még székeket és kis asztalokat is terveztünk, ahol olvasnivalók és játékok lettek volna, de a terem túl szűknek bizonyult ehhez, ezért a bejárat melletti kis beugróban alakítottunk ki egy tapintható egységet, amit gyógynövényes csomagocskák egészítettek ki, melyek tartalmát szaglás alapján lehetett meghatározni.

Látványterv:**III. Tematikai egységek****1. jobb oldal: egészség megőrzése****A. Testképzetek****1. Korok és az emberi test: a szépség eszmény változása / testarányok, egészség, társadalmi pozíció**

Az egyiptomi kultúrában kulcsfontosságú szerepet töltött be a szépség eszménye. Szorosan összeforrt a harmonikus világrend, a *maat* fogalmával, melynek létrehozása és fenntartása a fáraó, a papság, és valamennyi egyiptomi ember állandó feladata volt. Ezt várták tőlük az istenek is, akik közé magát a fáraót is sorolták. Erre utalva, szívesen illették őt a *netjer nofer* szóval, vagyis a „szép / jó / tökéletes isten” megjelöléssel. Az emberi ábrázolások között is jellemzően az ideális, szépnek tekintett alakokat mintázták meg, ezzel is biztosítva – a mágikus gondolkodás révén – a szép, egészséges testet, mely a teljes, boldog élet feltétele volt a halál után is. Így alakulhatott ki a halottak balsamozó helyének egyik megjelöléseként a *per-nofer* „szép ház” elnevezés.

Az egyes korok szépségeszménye azonban különböző volt. Jól mutatják ezt az egyiptomi szobrászat különböző korú alkotásai. Általános elvárás volt, hogy az ábrázolt személy ereje teljében, legerősebb alakjában jelenjen meg. Éppen ezért az ideálisat, a szépnek tekintett formákat ragadták meg. Ez persze az ábrázolt személy társadalmi rangjára is utalt – a gazdagságot, jólétet például kövérséggel, nagy hassal jelezték. A munkák mindig kötött kánon szerint készültek, amik azonban a látszólagos egyformaság ellenére, az egyes korszakokban eltérőek voltak.

A művészileg fejlett, virágzó időszakok alakjait egymás mellé helyezve, jól látszik a testarányok változása az ábrázoló művészetben, ill. azok formáinak kialakításában megnyilatkozó eltérések. Az egyes testrészeknek tulajdonított szerep is változott fizikai és mágikus értelemben egyaránt – ezt jól szemléltetik például a testrészek amulettek között történt felhasználásának alakulása az egyes időszakokban, vagy a gyomor és a testrészek dialógusát megőrző Torinói írotábla sajnós töredékes története.

Műtárgyak:

- Halottsiratók datolya mellett (mész kő sztélé, Ramesszida Kor, Ägyptische Sammlung, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg Lelt. sz. 211)
- Kar töredék (Bazalt, Késői Kor, Szépművészeti Múzeum Lelt. sz. 51.2457)
- Férfi állósobra (Bronz, Második Átmeneti Kor, Ägyptische Sammlung, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg Lelt. sz. 2127)
- Halotti áldozat (mész kő sztélé, Ptolemaiosz Kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.2151)
- Istennő amulettje (egyiptomi fajansz, Késői kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.2583)
- Isten amulett letört fejjel (egyiptomi fajansz, Késői kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.2593)
- Pataikosz amulettek fejei (egyiptomi fajansz, Ptolemaiosz kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.2566, 53.60)
- Hathor-fej amulett (egyiptomi fajansz, Újbirodalom, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 53.257)
- Arc, szem és kéz amulettek (makett, Óbirodalmi minták alapján, Czabarka Zsuzsa munkája)
- szem berakások (bronz és kő, Késői kor, Szépművészeti Budapest Lelt.sz. 51.1295, 56.39-E)
- szema (tüdő és légső) amulett (fekete üvegpaszta, 18. dinasztia (Újbirodalom), Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.2646)
- szív amulett (szürke kő, Késői kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.431)
- ökölbe szorított kéz, töredék (szürke kő, Újbirodalom – Késői kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.1380)
- kéz amulett (zöld fajansz, 3. Átmeneti Kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.2647)
- Lábfejek szobortalapzaton, két töredék (bronz, Harmadik Átmeneti Kor – Késői Kor, Szépművészeti Múzeum, Budapest Lelt.sz. 51.322 és 56.6-E)

Festmények/fotó:

- Ülő férfi szobrának képe (6. dinasztia – Első Átmeneti Kor, az eredeti szobor a Móra Ferenc Múzeum kiállításán volt megtekinthető: Ägyptische Sammlung, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Lelt. sz. 1000)

- férfi állósobra (13. dinasztia, British Museum, Szenebtifi szobra alapján, Koncz Margit festménye)

1. ábra testképzetek

Átvezető felirat

jobb oldalfal felirata / egy tömbben

„Életmódjuk pedig ilyen. Havonta három egymás után következő napon hashajtót szednek, s hánytatással és beöntéssel gondoskodnak egészségükről, mert meggyőződésük szerint az emberek minden betegsége az elfogyasztott ételektől származik. Valóban, a libüiaiak után az egyiptomiak a legegészségesebb emberek. ... Tönkölyből, vagyis olürából készült kenyeret fogyasztanak, amelyet ők küllésztisznek neveznek. Árpából sajtolt bort isznak, mert országukban nem terem szőlő. A halak közül némely fajtákat a napon szárítva, nyersen, más fajtákat sóba áztatva esznek. A madarak közül a fürjet, a kacsát és a kis madarak húsát sóban pácolják és nyersen eszik meg, a halak vagy madarak minden más fajtáját pedig – kivéve azokat, amelyeket szentnek tartanak sütve vagy főzve.”

(Hérodotosz Kr.e. 45 körül tett útjának a beszámolójából. 2. könyv, 77. fejezet)

B. Táplálkozás

A Nílus partján megtelepedett egyiptomiak viszonylagos bőségben éltek, a betevő falat még a koldusoknak is járt, hiszen a túlvilági ítéletnél azok, akik nem adtak nekik kenyeret és vizet, nem számíthattak örök életre. A közemberek étrendje mégis egyoldalú volt. Húshoz ritkán jutottak, a legértékesebbnek tartott marhahúst csak jeles ünnepeken fogyasztottak, amikor a marhaáldozat fennmaradt részét kiosztották a résztvevők között. Az előkelők asztalára természetesen sűrűbben került, a túlvilági életük során pedig remélték, hogy dúskálni fognak benne – ezért is annyira jellemzőek a marha különböző részei az áldozati asztalok jelenetein, a halotti sztéléken.

Általános volt a sör fogyasztása, bár ennek különböző fajtái közül vagyon és ízlés szerint válogathattak. A gyermekek is gyakran kapták – ők feltehetően a feles vagy harmados fajtát, mely az átlagos sörnél hígabb volt. A bornál kicsit eltérő képet kapunk, hiszen ez kezdetben az előkelők itala volt, és csak fokozatosan terjedt el az alsóbb rétegek között – a szájszi korra már a bortól való részegség is általános jelenség lett. Vannak kisméretű italos edények is, ezekben erős italokat tarthattak, melyekből egyszerre csak kis mennyiséget fogyasztottak. Elítélték, ha valaki piszkos kézzel evett. Ezért is nézték le a fazekasokat és kőműveseket, akiknél úgy látták, hogy agyagos kézzel fogyasztják el ételüket. A lakomákon minden egyes fogás után jöttek a szolgálók a vizes korsóval és lavórral, hogy a vendégek megmoshassák a kezüket, amivel az egyes fogásokból vettek.

Műtárgyak:

- Gömbölyű edények (Szépművészeti Múzeum 51.1531, 51.1541, Második Átmeneti Kor - Újbirodalom)
- kőtál (Szépművészeti Múzeum 50.630)
- Két sörös edény az Első Átmeneti Kor – Középbirodalom korából (Szépművészeti Múzeum 51.1548),
- Két boros edény a 18. dinasztia korából (Szépművészeti Múzeum, 52.65, 51.2067)
- kis kancsó a Harmadik Átmeneti Kor – Késői Kor idejéből (Szépművészeti Múzeum, Lelt.sz. 54.331)

Fotók:

- fotó: Libatisztítás jelenete Naht sírjából (Gurna, TT52 sz. sír, 18. dinasztia)
- fotó: I. Széti fáraó áldozati ételekkel (Abüdosz, I. Széti templom domborműve)
- Konyhai jelenet Antefoker sírjából: mészárosok munka közben, húsfőzés és libagrillezés (Gurna, TT60, Középbirodalom)
- Áldozati ételek felhalmozva, Naht sírjából (Gurna, TT52, 18. dinasztia)
- Uszerhat anyja és lánya, amint éppen isznak, falfestmény Uszerhat sírjából (Gurna, TT51, 18. dinasztia)
- Falfestmény töredék lakomán hányó férfival (Bruxelles E.2877, 18. dinasztia)

Átvezető felirat:

A jobb oldal utolsó egysége, a higiéné két kézmosó szet képét mutatja, melyeknél az edényeket magyarázó szöveg rajzolja ki, mely alul a szöveg túlfolyását mintegy tálca írja ki: A felső, óbirodalmi edény magyar, az alsó újbirodalmi edény angol nyelvű szöveggel lett kirajzolva:

Az egyiptomiak „Bronzedényből isznak, és azt a nap folyamán állandóan kimossák, de nemcsak némelyikük, hanem mindannyian. Mindig frissen mosott vászonruhát viselnek, s erre gondosan ügyelnek. Nemzőszervüket a tisztaság kedvéért metélik körül, többre becsülve a tisztaságot a szépségnél. A papok harmadnaponként egész testüket végigborotválják, nehogy isteneik szolgálata közben akár tetű, akár másmilyen féreg akadjon beléjük. ... Mindennap és minden éjjel kétszer mosakodnak hideg vízben. ... szent kenyereket sütnek nekik, mindegyiküket bőven ellátják naponta marha- és libahússal. sőt még szőlőbort is kapnak. Halat viszont nem szabad enniük. Az egyiptomiak babot egyáltalán nem vetnek országukban,

ami mégis megterem, azt se nyersen, se megfőzve nem fogyasztják. A papok még látását sem tűrik el, mert tisztátalan növénynek tartják.”

(Hérodotosz megfigyelése Kr.e. 450k. – idézet 2 könyve 37. fejezetéből)

C. Higiéné / életmód

Nagyon fontosnak tartották a higiénét, ezért is fejlődött önálló foglalkozássá a ruhamosás. A papok a templomi szertartások előtt még a szájukat is tisztítószerezrel öblítették ki, mely nátron sóból készült. Szintén a tisztaság irónti vágy indokolta a késői korban teljes szórtelenítésüket, hiszen az élósködók életterét így tudták a leginkább lecsókkenteni.

Bármennyire is meglepő, de maga a ruhaviselet is a vallási élet részét képezte. A papoknak fehér lenvászaronruhát kellett viselni ugyancsak a tisztaság érdekében. A viselet azonban nem csak ilyen közvetlen úton befolyásolta az egészséget. Az Újbirodalom korában például divatba jött a bőrből készült ágyékkötő. Nemcsak a matrózok viselték, akiknél a kemény munka strapabíró viseletet igényelt, hanem előkelő körökben is divatossá vált. A nagy melegben azonban befülled. Ezért levegőzését vágásokkal oldották meg. Az előkelőség egyik jele a vékony, „királyi” vászon viselete volt. Ez az Újbirodalom korára annyira finom anyagot jelentett, hogy szinte áttetszett. Hűvösebb időben azonban könnyen meg lehetett fájni benne. Ellensúlyozására divatba jött a többretegű öltözködés.

Az egyiptomi éghajlaton az esőzések ritkák voltak. Bár tudunk akkora égszakadásról, hogy a thébai sírokat is elmosta, jellemzően azonban a túlzott meleg és napsütés ellen kellett védekezni. Ezért is érthető, hogy a természetben kapott munkabérek között a kenőcsök alapvetőek voltak. Természetesen itt is sokféle, és különböző minőségű, célú fajtát készítettek. Böven lehetett közöttük válogatni. Többségükben növényi kivonatok voltak, így egyúttal fertőtlenítő vagy gyógyító hatást is kifejthettek.

Némelyiket szépségápolási céllal használták, mint például a fekete vagy zöld szemfestéket. Minthogy azonban ként, ill. rezet tartalmaztak, rendszeres használatuk egyúttal a legyek által terjesztett fertőzés okozta szembetegség, a trachoma terjedését is gátolta. Szintén esztétikai hatásuk miatt készítették a parfümöket. Különösen a nyári hőség idején érezték szükségét az izzadság elnyomásának. Ezt egyes esetekben annyira zavarónak tartották, hogy orvosi recept is készült megszüntetésére.

2. ábra higiéné

Műtárgyak:

- kis fajansz virágok és szőlő függők (Szépművészeti Múzeum 51.2546, Újbirodalom)
- virág prés minta (Szépművészeti Múzeum 84.102, 84.118, Újbirodalom)
- Kagyló dísz (Szépművészeti Múzeum 84.50-E, Harmadik Átmeneti Kor)
- Lótuszvirág berakás (51.2543)
- Miniatűr edények (Szépművészeti Múzeum 51.1209, 51.1210, 51.2473, 51.279, 51.2474, Középbírodalom – Ptolemaiosz Kor)
- kis fajansz virágok (51.2546/3-4),
- virág prés minta (51.1119, 51.1127)

Műtárgymásolatok:

- Fali csempe virágberakásokkal (készítette Czabarka Zsuzsa - Brüsszel, Musée du Cinquantième en conservant l'originalité de la copie)
- Jázmin nyakék (valódi virágból, brüsszeli eredeti alapján)

Fotók:

- Ruhamosás jelenete Ipuy sírjából (Deir el-Medina, 217. sz. sír, 19. dinasztia)
- ÓB kézmosó szet
- ÚB kézmosó szet
- Lábmosás domborműve a szed ünnepen Neuszerré naptemplomának a falán (5. dinasztia)
- Balzsamkúp felhelyezése és bor kiszolgálása Nebamon sírjában (Théba, 90. sz. sír)
- Uzeh gallér megigazítása Djeserkarszenez sírjában (Théba 38. sz. sír)
- Latrina képe III. Ramszesz palotájából (Medinet Habu)
- Abuszir, Neuszerré naptemplomának szennyvízelvezetője, kifolyó

Átvezető jelenet:

Vízhintó és datolyalevével a padlót söprő férfi

Ehnaton palotájának egyik falfestménye, Tell el-Amarna, 18. dinasztia

2. „Óegyiptomi vizsgáló”

Orvoslás kellékei

Műtárgy:

Vízhordó edény /garra (Dakhla oázis, Újbirodalom, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, 93.146.1)

Műtárgymásolat:

orvosi láda (a Mentuhotep királynő sírjában talált mintájára / gyékény, Théba, 17. dinasztia berlini Egyiptomi Múzeum)

Installáció: Az „orvos” óegyiptomi írásmódja

Műtárgy:

gömbölyű edény (Újbirodalom, Szépművészeti Múzeum 51.1530)

nyílhegy (bronz, Későkor, Szépművészeti Múzeum 51.1478)

Rajz:

a „szunu” szót további részei: ülő emberalak

„Orvosi szoba”

Falfestmény

Az első név szerint ismert orvos és fogorvos az ókori Egyiptomból: Hesziré és címei egyik, sírjában talált fatábla alapján (Szakkara, 3. dinasztia)

Függönyök (Függöny Hesziré sírjában talált festmények alapján, Szakkara, 3. dinasztia)

Bútor rekonstrukciók (Kha főépítész sírjában (TT8) talált leletek alapján, 18. dinasztia)**3. ábra orvosi vizsgáló kívülről****4. ábra orvosi vizsgáló belülről****Kivetítés:***Saját készítésű interaktív kisfilmek***4 ókori egyiptomi esettanulmány két orvosi papiruszról (Ebers papirusz 188 és 196. sz. és Smith papirusz 12 és 41. sz. esetei)**

Vizsgáló külső fala

ókori egyiptomi receptek, bennük a növénynevek mellett üresen hagyott mágnestlapok.

A látogatók a növények neve mellé elhelyezhették az adott növény rajzát, mintegy determinatívumot / meghatározó jelet – amit az egyiptomiak az egyes szavak mögé írtak.

Receptek: Ebers papirusz 68, 220, 235, 254, 468, 742, Hearst papirusz 199, 238, Berliini orvosi papirusz 31.

3. Bal oldal: betegségek kezelése (𓂏𓂏)

A. A beteg test: tipikus betegségek, azok ábrázolása / járványok és tömeges megbetegedések, sérülések

A szép testet egészségesnek tekintették. Ettől eltérőt ritkán ábrázoltak, hiszen annak akár csak rajzban történő felidéze mágikus szemléletük következtében egyet jelenthetett életre hívással. Ezért különösen érdekesek azok a képek, melyeken valamelyik betegség tünete vagy testi elváltozás figyelhető meg. Viszonylag gyakori közöttük a vak ember képe, mely leginkább a hárfás személyéhez kötődik, jelezve, hogy ez egyik szokásos foglalkozásuk volt. A látás elvesztését az istenek büntetésének fogták fel. Nem tudjuk azonban, hogy a vakon születettek esetében mit gondoltak. A látók szeme viszont egy félelmetes tulajdonsággal is rendelkezhetett – képessé tette az embert a szemmelverésre, ami ellen (legalábbis a késői korokban) az udzsat szemmel és ráolvasással védekeztek.

5. ábra betegségek

A terhességet az élet természetes részének tekintették, mégis kevés a terhes ábrázolás. Annál több a termékenység előidézését szolgáló egyéb eszköz, mint például az ágyon fekvő nőalak, esetleg kisgyermekkel maga mellett, vagy Toerisz istennő és Bész, meg Pataikosz amulettje.

Ez utóbbiak esetében egy következő fizikai elváltozást is megfigyelhetünk: a testarányok jellegzetes eltolódását. Bész és Pataikosz alakja kezdetben a kisgyermekes testfelépítésére emlékeztet, később azonban egyértelműen a törzséhez képest nagyfejű törpéket mintázza meg. De a kis méretet sem tekintették betegségnek. Sőt, a törpékről úgy vélték, isteni képességekkel rendelkeznek. (Ábrázolási aránytalanság persze félresikerült munkák nyomán is létrejöhetett, különösen olyan korszakokban, amikor a bizonytalanság miatt a mesterek képzésére nem voltak megfelelőek a körülmények.)

Betegségek szempontjából az év utolsó 5 napja különösen veszélyes volt. Szahmet istennő küldöttei ekkor országszerte terjesztették a járványokat. Kiengesztelése, ill. az ezeken a napokon született Ozirisz, Széth, Ízisz, Nephthüsz és Hórusz segítségével azonban segíthetett az akár néhány nap alatt is halállal végződő bajok elhárításában vagy megelőzésében.

Balesetek, agresszív viselkedés és harcok okozta sérülések sem lehettek ritkák, ezek képét azonban nem örökítették meg. Legfeljebb az esemény bekövetkeztét ábrázoltak a csatajelenetekben, ill. levágott kezét a győzelem jeleként. Következményük inkább a sírba helyezett sétatotok és pálcák, és néha protézisek alapján válik kézzelfoghatóvá. (A múmiák és csontok vizsgálata persze bőségesen szolgáltat adatot.) Talán ezért sem véletlen, hogy az orvos szó leírásakor a nyíl és edény jele került egymás alá.

6. ábra testképzetek

Orvosi receptek:

Eb 336, 345, 351, 354, 358, 398, 424, 451, 462, 465, 473, 476

Műtárgyak:

- **Szemberakás** (bronz és kő, Harmadik Átmeneti kor, Szépművészeti Múzeum, 51.2239)
- **Istennő faszobra** (Későkor, Szépművészeti Múzeum, 51.1482)
- **Kopasz férfi feje** (mészkö, Későkor, Szépművészeti Múzeum, 52.751)
- **Pantheisztikus isten amulettjei két szélén** (Fajansz, Későkor, Szépművészeti Múzeum, 58.8-E, 2003.26-E)
- **Pataikosz törpeistenség amulettjei** (fajansz, Harmadik Átmeneti Kor, Ptolemaiosz kor
Szépművészeti Múzeum, 51.250 és 51.251)
- **Ptah isten amulettje** (fajansz, Későkor, Harmadik Átmeneti Kor és Ptolemaiosz kor, Szépművészeti Múzeum, 51.2574)
- **Bész amulett** (fajansz mázas kő, Harmadik Átmeneti Kor, Szépművészeti Múzeum, 51.271)
- **Szahmet istennő amulettje** (fajansz, Harmadik Átmeneti Kor, Szépművészeti Múzeum, 51.2581)

Fotók:

- **Éhező emberek** (Unisz piramis feljárójának domborművéről, Szakkara, 5. dinasztia)
- **Feltehetően gyermekparalízis miatt deformált lábú személy rajza** (Rama sztéléje alapján)
- 18. dinasztia, Koppenhága, Ny Carlsberg Glyptotek)
- **Púpos kertész** (Ipyu sírjából, Deir el-Medina, 19. dinasztia)
- **Vak hárfások** (Merenré sírja, Tell el-Amarna, 18. dinasztia)
- **Nyakláncokat készítő törpék és kövér férfi** (Mereruka sírja, Szakkara, 6. dinasztia)
- **Tüske kihúzása** (Menna sírja, TT69, Théba, 18. dinasztia)
- **Ájult asszonyt felsegítő nők** (Ankhmahor sírja, Szakkara, 6. dinasztia)

B. Racionális gyógyítás: orvosi eszközök, receptgyűjtemények, gyógynövények, állati, ásványi és emberi eredetű materia medica

Az egyiptomi orvosok koruk messze híres szakemberei voltak, akik a betegségeket megfigyelve, és a páciensek sorsát figyelemmel kísérve az adott körülmények között igen hatásosan gyógyítottak. Egy részük a templomok kötelékébe tartozó pap volt, mások a vallási életben megszokott varázslást űzték fő tevékenységükként, és voltak kifejezetten világi orvosok is. Az előbbi kettőnél a tevékenység legfontosabb elemének a vallási aktusokat tartották, ezek kísérőinek tekintették a fizikai kezelést, az utóbbinál éppen fordítva. Széleskörű gyűjtőmunkával számos anyagot begyűjtöttek, megtanulták őket a minőséget őrizve tárolni, és hatékonyan alkalmazni. Ezt jelentősen elősegítette, hogy az eseteket folyamatosan feljegyezték, könyvekbe rendezték, és azokat újra és újra átmásolva továbbhagyományozták.

Az orvosok a betegeket megvizsgálva felállították a diagnózist, majd ennek megfelelő receptet kerestek irataik között, és saját maguk készítették el az orvosságot. Ehhez különféle

szerszámokat használtak, melyek ugyan speciálisak voltak, mégsem különböztek el teljesen a hétköznapi élet eszközkészletétől. Jól szemléltetik ezt például a kenőcsös edénykéek. A kenőcsök alapanyagait nagyobb tároló edényekben tartották – pont olyanokban, mint az élelmiszert is, és hogy ne keverjék őket össze, gyakran az oldalukra írták tartalmukat. Egyszerre csak kis mennyiséget készítettek el, azt viszont abban az edénykében, melyben aztán a páciensnek oda is adták. Ez a kozmetikai és rituális edénykéekkel egyezett meg, ahogy a kenőcs kikeverésénél használt pálca a szemfesték felkenéséhez való pálccával.

Az orvosságok egy részét elfogyasztották – a szokásos ételes és italos edényekből, más részét rögzíteni kellett a test megfelelő pontján. Erre a célra természetes növényi anyagokat és vásznat egyaránt használtak, a recept előírásának megfelelően. Önálló szakkönyv szolt ezekről a vásznokról – orvosok és balzsamozó papok egyaránt forgatták. Egyes esetekben a vásznat ragtapaszként is felhasználták, máskor a forma megtartása érdekében tömőanyagként alkalmazták.

A gyógyszerek készítésénél használt alapanyagok jelentős része növényből származott, mások állati vagy ásványi eredetűek voltak, sőt emberi származékok is találhatók közöttük – a Drekapotheke az európai kultúrában sem volt ismeretlen. Az alapanyagokat körültekintően alkalmazták, tulajdonságaiknak megfelelően. Ezeket részben évezredes megfigyelésekre alapozták, részben következtetésekre, melyekben azonban a vallási világról alkotott ismereteiknek is jelentős szerep jutott. A recepteket könyvekbe, azokat gyűjteményes könyvekbe rendezték, melyeket gondosan tároltak. Fennmaradt például egy szikomórról szóló könyv számára készített tok. Máskor ládáról hallunk, vagy edénybe helyezve kerülnek elő a papirusztekercsek.

7. ábra racionális gyógyítás

Receptek:

- Eb325 – ezt szemlélteti a füstöt szívó páciens installációja
- Eb875 – késes kezelés
- H113 – kenőcsös kezelés

Installáció

- füstöt szívó páciens a berlini Egyiptomi Múzeum egyik sztéléje alapján, és a Szépművészeti Múzeum gömbölyű edényének a felhasználásával (Második Átmeneti Kor – Ptolemaiosz kor, lelt. sz. 51.1527)
- rekonstruált edénytartó asztalka (Kha sírjának eredetije alapján, Torinói Múzeum)
- zeller növény

Fotók:

- **Ravatal készítés** (Ipui sírja, TT217, Deir el-Medina, 19. dinasztia)
- **Kézápolás** (Anhmahor ka-pap masztabája, Szakkara, 6. dinasztia)
- **Lábápolás** (Anhmahor ka-pap masztabája, Szakkara, 6. dinasztia)
- **Kéz- és lábápolás** (Khentika Ikhekhi vezír sírjából, Szakkara, 9-10. dinasztia)
- **Hát ütögetése** (Beni Haszan 17, Kheti nomarkhosz sírja, 11. dinasztia)
- **Kampó használata** (magyarázó rajz Guido Majno, The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World (Harvard University Press, 1975) c. könyve alapján)
- **Az udzsat szem egyes részei az általuk megadott törtéttékek jelölésével**

Műtárgyak: a gyógyítás kellékei

Gombos tű (Szépművészeti Múzeum 51.1974)

Tű, bronz (Szépművészeti Múzeum 52.737)

Csomós bronz tű (Szépművészeti Múzeum 51.2536)

Kis kampó (Szépművészeti Múzeum 56.8-E)

Kerek edény (agyag, Újbirodalom, Szépművészeti Múzeum 51.1527)

Kohl edények (egyiptomi alabástrom, Szépművészeti Múzeum 51.1520 és 51.2472)

Udzsat szem présmintája (agyag, Harmadik Átmeneti Kor, Szépművészeti Múzeum 51.1382)

Karkötő fajansz gyöngyökkel, köztük szőlőszem formájú szalma-gyönggyel (Újbirodalom, Szépművészeti Múzeum, Budapest 51.2500)

Szőlő és palmetta formájú függők (fajansz, 18. dinasztia, Szépművészeti Múzeum, Budapest 51.2546)

Skarabeusz (kő, Későkor, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum 67.843.1.)

Nyaklánc fajansz gyöngyökkel, köztük datolya és skarabeusz függővel (18/19. dinasztia, Szépművészeti Múzeum 51.2498)

Edénytöredék fekete tintás „orvosság” felirattal (agyag, Későkor, Szépművészeti Múzeum, Budapest 2003.9-E)

Kohl edények (alabástrom, Középbírodalom – Újbirodalom, Szépművészeti Múzeum 51.1520 és 51.2472)

Összekötő installáció:

Műtárgy:

Sólyom madár szobra (mészkő, Későkor, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum 77.226.1)
+ modern kosárkán ül az illusztrált recept: Ram III. B. 23-34.

C. Gyógyító varázslat: a varázsigék, átkok, gyógyító mondókák, és varázseszközök használata.

A receptgyűjtemények alapján első pillantásra teljesen racionálisnak tűnő egyiptomi orvoslásról alaposabb vizsgálat után kiderül, hogy nagyon is mágikus: a receptek elkészítése közben, majd alkalmazásakor is varázsigéket kell mondani, és varázseszközöket is előírhatnak. A fennmaradt orvosi szövegeknek van azonban egy teljesen más jellegű csoportja is. Ezek gyógyító célzattal, de kizárólag ráolvasást tartalmaznak, vagy a varázsigé mellett szinte mellesleg neveznek meg gyógyító anyagokat, eljárásokat.

Az ilyen iatromágikus papiruszok gyakran írják elő különböző mágikus erővel felruházott tárgyak használatát is. A legáltalánosabb eszköz közöttük az amulett, melyet a testen bárhol elhelyezhettek, de leggyakrabban a nyakban viselték. Az amulettek formája és anyaga igen változatos, és az a hatásmechanizmus is, amit feltételeztek róluk. Az oroszán amulett például az ábrázolt állat pozitív tulajdonságaival, mint a bátorság, erő, ruházhatta fel viselőjét, hathatott annak az istennek a révén, akinek szent állata volt, mint például Szahmet vagy Mahesz, de elkészülte után elhangzott ráolvasás következtében védhetett, ill. gyógyíthatott kigyómarás és skorpiócsípés esetén is.

A varázsgpapiruszokból az is kiderül, hogy alkalmazójának is megfelelő állapotban kellett lennie ahhoz, hogy eredményes legyen a varázsigé. Általános előírás volt például a tisztaság, de meghatározhatták öltözetét, szükség lehetett arra, hogy kezében egy adott tárgyat tartson, és szerepet játszhatott az is, hogy vagy ki állt mellette. És persze az is számíthatott, milyen időjárási viszonyok vagy napszak / évszak volt éppen. Mindemellett a felolvasás módja, a hanghordozás szintén meghatározó jelentőséggel bírt.

A kifejezetten orvosi céllal készült kenőcsök, illatszerek és egyéb termékek előállításánál fontos feladat volt tehát azok hatékonyságát varázsigékkal növelni. Ezzel az istenek pártfogását is elnyerték, melyet az egészség fenntartásában éppúgy fontos szempontnak tartottak, mint a betegség megelőzését vagy gyógyítását. Úgy tartották, hogy az istenek egyébként is a szépet és jót szerették, így az ékszerek már létükkel is kedvessé tették előttük viselőjüket. Még nagyobb védelmet jelentett persze, ha ezeket alakjuk, anyaguk vagy a felettük elvégzett szertartások által varázserővel látták el. Így a védelmet meghatározott irányba még fokozni is lehetett.

Installáció

rekonstruált asztalok Kha sírleletei alapján (Torinói Múzeum), a gyógyító varázslásra alkalmas iatromágikus eszközök ezeken elhelyezve, mintegy a varázslóorvos asztalára helyezve:

Műtárgyak: iatromágikus eszközök

- **Toerisz istennő faszobra** (Későkor, Szépművészeti Múzeum 51.2319)

- **Harpokratész bronzszobra** (Későkor, Ägyptische Sammlung, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 2128)
- **Ozirisz, Hórusz, Ízisz, Nepthüsz, Pataikosz, Ré, Szahmet, Thot, Bész és udzsat szem amulett** (fajansz és kő, Harmadik Átmeneti kor – Ptolemaiosz kor, Szépművészeti Múzeum 51.1166, 51. 488, 51.468, 51.469, 51.1676, 51.283, 51.2579, 51.2590, 51.2597, 51.1661)
- **Udzsat szem, papirusz és dzsed oszlop, valamint szív amulett** (fajansz és karneol, Későkor, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum 67.846.1, 80.218.1., 67.844.1, 67.845.1)
- **Mágikus papirusz a „Test védelmére”, melyben az ugariti Kotar istennőt kéri közvetítő szerepre**
- (papirusz, 19-20. dinasztia, Szépművészeti Múzeum, lelt. sz. 51.1960)
- **Védelmező szeveret gyöngy Hapi nevének vésetével** (fajansz, Újbirodalom, Szépművészeti Múzeum 51.2491)
- **Rekonstruált nyaklánc szeveret gyönggyel és mák meg szív függőkkel** (újbirodalmi minta alapján a torinói Egyiptomi Múzeumból, készítette: Czabarka Zsuzsa)
- **Skarabeuszok és skaraboidok** (fajansz és kő, Újbirodalom – Ptolemaiosz kor, Szépművészeti Múzeum 51.361, 51.370, 51.384, 51.394, 51.406, 51.390, 51.963, 51.984, 51.989, 51.967, 51.397, 51.1013, 51.1624, 51.2670, 52.780, 52.812, 62.10-E és Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, 80.217.1)

8. ábra iatromágia

Ráolvasások, varázsigék

Műtárgy:

Kotar papirusz / A test védelmére szolgáló gyógyító mágikus papirusz (SzM 51.1960) – fordítás és hieroglif átírat B-D részlet

Fotó + hieroglif átírat

„Kairói kalendárium” év feletti napokra vonatkozó ráolvasása (+ Hórusz, Izisz, Ré, Nephthisz és Széth fényképe)

Hearst papirusz, 213 – ráolvasás a Hórusz szemre, mint heqat mértékre

Kísérő felirat

skarabeusz képek mellé (egyik asztal):

A vitrin felett látható kinagyított felvételek a skarabeusz bogarakat, ill. azok körvonalát mintázó, pecsételőnek és védő eszköznek egyaránt használt amulettek mindkét oldalát mutatják, hiszen az ókori egyiptomiak elképzelése szerint a tárgy, és a rá vésett felirat / ábrázolás egyaránt varázserővel rendelkezett a megfelelő mágikus szertartások elvégzése után.

4. Segédanyagok: Idő és tér

Az ókori Egyiptom időrendje

PREDINASZTIKUS KOR (Kr. e. 5300-3000 körül)

Neolitikum (Alsó-Egyiptom) (Kr. e. 5300-4000 körül)

Maadi-kultúra (Kr. e. 4000-3200 körül)

Badari kultúra (Kr. e. 4400-4000 körül)

Nagada kultúra (Kr. e. 4000-3000 körül)

KORAI DINASZTIKUS KOR (Kr. e. 3000-2686 körül)

1. dinasztia (Kr. e. 3000-2890 körül)

2. dinasztia (Kr. e. 2890-2686 körül)

ÓBIRODALOM (Kr. e. 2686-2160)

3. dinasztia (Kr. e. 2686-2613)

4. dinasztia (Kr. e. 2613-2494)

5. dinasztia (Kr. e. 2494-2345)

6. dinasztia (Kr. e. 2345-2181)

7. és 8. dinasztia (Kr. e. 2181-2160)

ELSŐ ÁTMENETI KOR (Kr. e. 2160-2055)

9. és 10. dinasztia (Kr. e. 2160-2025)

11. dinasztia (Thébában) (Kr. e. 2125-2055)

KÖZÉPBIRODALOM (Kr. e. 2055-1650)

11. dinasztia (egész Egyiptomban) (Kr. e. 2055-1985)

12. dinasztia (Kr. e. 1985-1773)

13. dinasztia (Kr. e. 1773-1650)

14. dinasztia (Kr. e. 1750/1700-1650)

MÁSODIK ÁTMENETI KOR (Kr. e. 1650-1550)

15. dinasztia (Kr. e. 1650-1550)

16. dinasztia (Thébában) (Kr. e. 1650-1580)

17. dinasztia (Kr. e. 1580-1550)

ÚJBIRODALOM (Kr. e. 1550-1069)

18. dinasztia (Kr. e. 1550-1295)

19. dinasztia (Kr. e. 1295-1186)

20. dinasztia (Kr. e. 1186-1069)

HARMADIK ÁTMENETI KOR (Kr. e. 1069-664)

21. dinasztia (Kr. e. 1069-945)

22. dinasztia (Kr. e. 945-715)

23. dinasztia (Kr. e. 818-715)

24. dinasztia (Kr. e. 727-715)

25. dinasztia (Kr. e. 747-656)

KÉSŐKOR (Kr. e. 664-332)

26. dinasztia (Kr. e. 664-525)

27. dinasztia (Kr. e. 525-404)

28. dinasztia (Kr. e. 404-399)

29. dinasztia (Kr. e. 399-380)

30. dinasztia (Kr. e. 380-343)

31. dinasztia (Kr. e. 343-332)

GÖRÖG-RÓMAI KOR (Kr. e. 332-Kr. u. 395)

Alexandrosz (Nagy Sándor) (Kr. e. 332-323)

Ptolemaiosz-dinasztia (Kr. e. 305-30)

Római kor (Kr. e. 30 - Kr. u. 395)

Tapintható és szagolható kellékek

A kerámia másolatokat a Tömörkény István Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola keramikus hallgatói (1-2-3. évfolyam) készítették Tóth Magdolna Sára keramikus művésztanár vezetésével. A szagolható növényeket a múzeum egyik önkéntese, Pulics Julianna, a szegedi Fűvészkert nyugalmazott igazgatója gyűjtötte és állította össze.

IV. Megvalósítás

A teljes egyiptomi kiállítási program koordinátora Szatmári Csilla volt, aki időt és energiát nem kímélve irányította a kivitelezés munkáit. A kiállítás realizálásában a Múzeum dolgozói és önkéntesei egyaránt részt vettek. Érdemes kiemelni Apró Renáta, Czabarka Zsuzsa, Dobó Ferenc, Fingerprint Kreatív Stúdió – Tápai Attila és munkatársai, Gajdács Mariann, Hamar Edina, Hegedűs Anita, Horváth Ferenc, Juhász István, Katkó Izabella, Kerekes Ágnes, Koncz Margit, Kovács Márk, Magyar Milán, Máté-Tóth Márton, Medgyesi Konstantin, Nyilas István, Pál László, Pulics Julianna, Rostás Mónika, Rudner József, Sólyom Péter, Szabó Róbert, Szegedi Éva, Tóth Anikó, Tóth Magdolna Sára keramikus művésztanár és tanítványai, Vad Zsolt, Zoltán Sándor Péter nevét.

A megvalósítást sikerét jól mutatják a vendégkönyvek, melyek a látogatók sokszínű megközelítéséről és kellemes élményeiről tanúskodnak. Innen származnak az itt következő idézetek:

- „Az orvossal kapcsolatban köszönöm, hogy egészségesen mehetek haza.”
- „Zseniális kiállítást láthattunk. A 2 és 6 éves gyermekünk is jól szórakozott. Nagyon fontosnak tartom egy kiállítás esetében, hogy a korszak hangulatát visszaadja.”
- „Nagyon kreatív kiállítás kevés tárggyal. Talán az élmény sokkal többet ad, mintha tárgyak lennének felhalmozva.”
- „Nagyon tetszett az orvoslással kapcsolatos hanganyag és a hozzá kivetített kép.”
- „A régi orvoslást látva, máris kevésbé félek a mostanától.”
- „Igen mélyreható, kiváló kiállítás, sok anyaggal, nagy élmény volt.”
- „Érdekes a cucc, nem is rossz.”
- „Nagyon jó volt itt lenni, főleg az tetszett, amikor a gép mesélt nekem.”
- „Köszönet mindazoknak, akik létrehozták ezt a kiállítást, élmény volt megtekinteni.”
- „Nekem legjobban a hangterápia tetszett.”
- „Nagyon izgalmas volt, nagyon örülök, hogy eljöttünk. Nem bántam meg.”
- „Nagyon tetszik. Még sosem láttam ilyen kiállítást. Köszönöm az élményt!”
- „Köszönjük, hogy együtt élhettük át családommal az egyiptomi életet.”
- „Köszönjük a lehetőséget, sok mókázásra, derűre adott alkalmat.”
- „Kicsit kényelmetlen az ágy.”
- „Jól rendezett, tartalmas kiállítás, bár akkor jó, ha vannak alapismeretek.”
- „A három közül ez a legjobb: meggyógyultunk.”
- „Eddig sok könyvet olvastam Egyiptomról. Ez a kiállítás fényt derítet számomra sok mindenről, persze még sok minden titokzatos, rejtélyes maradt számomra.”
- „Hatalmas élmény volt, köszönjük. Izgalmas, érdekes, hasznos kiállítás.”
- „Nagyon jó volt, mint hogyha megtörtént volna velem is.”
- „Imádtam, kedvencem az orvosos rész volt. Király az egész.”
- „Nem lennék ott beteg.”
- „Nagyon érdekes, találó és ötletes kiállítás. Nagyon tetszett.”
- „Nagyon szépen, okosan megrendezett kiállítás. örülök, hogy bejöttem.”
- „Nagyon látványos és emlékezetes volt a kiállítás. Az egyiptomi orvoslás kifejezetten „tanulságos” volt. A sebgyógyítás bizonyára nagyon hatékony lehetett. Köszönjük az élményt.
- „Csuda jó volt, tetszettek a múmiák, és a hangfelvételes gyógyítás is jó ötlet.”

A Heidelbergi gyűjtemény tárgyainak publikációja:

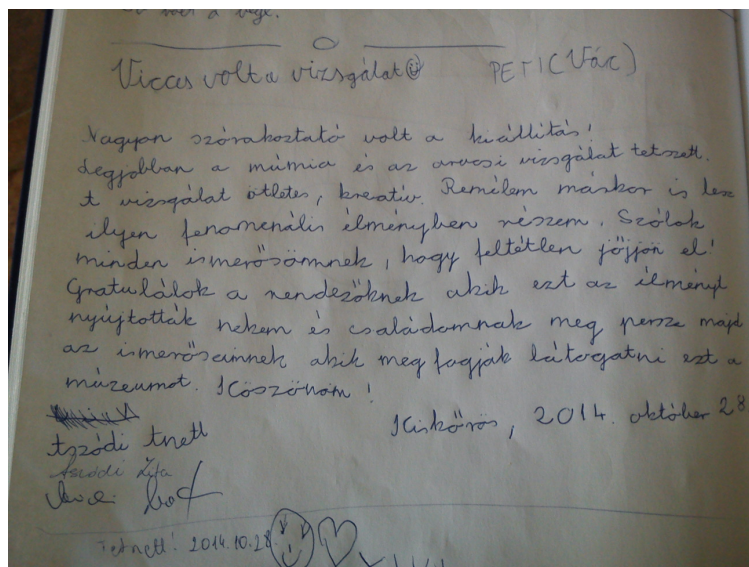
Erika Feucht, Vom Nil zum Neckar. Kunstschatze Ägyptens aus pharaonischer und koptischer Zeit an der Universität Heidelberg, Berlin-Heidelberg-New York-London-Paris-Tokyo, Springer-Verlag 1986.

Kiállítás katalógus:

Az orvostörténeti kiállítás anyaga Bárkányi Ildikó (szerk.), „A Fáraók Egyiptoma”, Szeged, Móra Ferenc Múzeum 2014, kiállítási katalógus részét képezi.

9. ábra kiállítási felvételek

10. ábra vendégkönyvből